Når tilværelsen blir meningsløs: refleksjoner over selvmordet i Albert Camus' forfatterskap

Ved Tore Frost

“Det eksisterer kun ett eneste filosofisk problem – og det er selvmordet. Å ta en avgjørelse om hvorvidt livet er verd å leve eller ikke, er ensbetydende med å besvare filosofiens fundamentale spørsmål.”

Dikterfilosofen Albert Camus (1913 – 1960) innledet sin bok *Myten om Sisyfos* med denne spissformulering. Boken er et filosofisk essay om den absurde livsopplevelse og utkom i 1942,

samme år som Camus debuterte som romanforfatter med boken *Den fremmede*. Begge bøker ble utgitt på et tidspunkt hvor det så som mørkest ut for de europeiske frihets- og humanitetsidealer. Nazi-Tyskland ekspanderte på alle frontavsnitt, og beslutningen om *Endlösung* på jøde-”problemet” ble truffet på Wannsee-konferansen samme sommer. Camus kretser i begge bøker om opplevelsen av livet og tilværelsen som meningsløs og absurd. Spørsmålet melder seg derfor naturlig: Hvis livet er blottet for mening, har vi da noe å leve for?

I *Myten om Sisyfos* (norsk overs. 1953) settes søkelyset på selvmordet, og det diskuteres på en måte som fortsatt har brennende aktualitet, ikke minst fordi Camus her tar opp trusselen om selvoppløsning og selvdestruktivitet i en kontekst som tvinger ham til å ta et oppgjør med alle tradisjonelle teorier om selvmordet. Albert Camus stiller selv det helt vesentlige spørsmål i ovenstående sitat: Når livet får karakter av å være tomt og meningsløst, blir selve avgjørelsen om hvorvidt livet er verd å leve ikke bare ensbetydende med å besvare filosofiens fundamentale spørsmål, men ensbetydende med å besvare livets fundamentale spørsmål. Selv oppsummerer han diskusjonen i den senere utgitte essaysamlingen *Actuelles II* :

”Sant å si er jeg ingen filosof, jeg kan bare uttale meg om det jeg har erfart personlig. Og jeg har erfart nihilismen, de uforenlige motsetninger, voldsomheten og ødeleggelsens vanvidd. Men samtidig har jeg hyllet skaperevnen og det herlige ved å leve.”

Albert Camus og modernismens gjennombrudd

Albert Camus hører med til den generasjon av kunstnere som gjennom siste del av mellomkrigstidens Europa og 2. verdenskrigs redsler ble tvunget til å orientere seg mot en virkelighet hvor de gamle meningssammenhengene definitivt var blitt borte. Europa lå i ruiner, den gamle kultur lå der istykkersprengt og sønderlemmet. Kunstnerne forholdt seg til en verden hvor det fragmentariske og disharmoniske lå igjen som råstoff for nye bilder og uttrykksformer. Skaperne av den atonale musikk, den nonfigurative billedkunst, surrealismens poesi og den absurde roman kom til å danne et slags kunstnerisk skjebnefellesskap som kjempet for å tyde og tolke menneskets lidelseshistorie i moderne tid. Fascismens og nazismens iboende menneskeforakt, fanatismen bak krigsmaskineriet i den hensikt å utrydde og tilintetgjøre etniske kulturer, atombomben som omkalfatret alle hittil kjente erfaringsmareritt, markerte overgangen til en ny tid hvor det ikke lenger var mulig å vende tilbake til de gamle kunstneriske uttrykksformer. Tilbake lå fragmentene og ruinene av en europeisk kultur som aldri ville bli den samme som før. Omtrent slik oppsummerte Albert Camus sin livssituasjon og kunst da han i 1957 ble tildelt Nobelprisen i litteratur:

“Mennesker av min generasjon har måttet skape seg en livskunst til bruk i katastrofetider. Vi har kjempet mot dødsinstinktet, og vår oppgave består i å forhindre at verden går i oppløsning.”

Eksistensfilosofiens teori om de eksistensielle valg og selvmordet

Albert Camus orienterte seg tidlig mot eksistensfilosofien og dens idé om menneskets totale frihet. Han henviser gjentatte ganger til såvel Martin Heidegger som Karl Jaspers, men særlig stor betydning har nok Søren Kierkegaards filosofi

hatt for ham, og, mer indirekte, Jean Paul Sartres filosofi. En grunntanke de alle har felles, er at mennesket er dømt til å velge. Menneskets liv blir først autentisk når mennesket velger å leve i bevissthet om at det ikke finnes noe håp, ingen frelsende fremtid, ingen rettferdiggjørende ankerfester. De eksistensielle valg viser seg tydeligst i situasjoner der mennesket står på kanten av stupet og trues av å gå til grunne, trues av selvmordet som den endelige vei ut av en håpløs livskrise.

Søren Kierkegaard (1813–1855)

Det var Søren Kierkegaards analyser av de tre livsstadier i debutverket *Enten - Eller I/II* (utgitt i 1843) som la grunnlaget for eksistensfilosofiens teori om at menneskets liv først blir autentisk i suidale situasjoner. Valget består i enten å velge å eksistere eller å gå til grunne. Estetiker, dvs. livskunstneren som satser alt på å orientere sitt liv mot skjønnhetsopplevelser og sanselige nytelser – både Kierkegaard og Camus er her spesielt opptatt av Don Juan som mennesketype – bringes ubønnhørlig til kanten av avgrunnen som følge av den stadig tiltagende fortvilelse over et fragmentarisk liv preget av falsk hulhet og tomhet bak en glitrende overflate.

Etiker er en diametralt motsatt mennesketype, som satser alt på å orientere sitt liv mot plikter og ansvar. Følgen av dette livsprosjekt blir like fatal som for estetiker. Forpliktelsen blir ham for mektig, gradvis tynges han i kne av en økende skyldfølelse for at han aldri makter å ta inn over seg alle plikter og alt ansvar han har foresatt seg, inntil han er i ferd med å gå til grunne.

Kierkegaards analyser viser at de mennesker som satser alt på å leve ærlig og uforstilt i forhold til sine livsvalg med nødvendighet må påføre seg en suicidal livskrise. Da først kan det eksistensielle valg utføres, dvs. å velge å eksistere, å velge seg selv uten noen mulighet til å rettferdiggjøre eller fornuftsbegrunne valget. I en slik kontekst får selvmordet sin positive verdi som utgangspunkt for ny vekst og modning. Antagonisten til disse mennesketypene er hos Kierkegaard å finne i spissborgerens livsform, en mennesketype som tilpasser seg alt og alle. Han er livets konsekvente jukse-maker og konforme byråkrat. Denne mennesketypen er for øvrig senere blitt gjenkjent av filosofen Hannah Arendt i en Adolf Eichmanns skikkelse, med det ondes banalitet som en ny og rystende erfaring (*Eichmann i Jerusalem* 1963, oversatt til norsk 1998).

Albert Camus bygger videre på disse tankene, som får dikterisk liv i hans eget forfatterskap. De tre romaner han fikk utgitt, *Den fremmede* (1942, oversatt til norsk 1946), *Pesten* (1947, oversatt til norsk 1949) og *Fallet* (1956, oversatt til norsk 1957), kan alle betraktes som litterære prøver på den skjebne mennesket møter i forsøket på å leve ærlig og uforstilt. Gjennomgangstemaet er at når mennesket trues av tilintetgjørelse og undergang, frigjøres krefter til solidaritet og vilje til å ofre seg for fellesskapet i en håpløs kamp. Hans filosofiske hovedverk *Menneskets opprør* (1951) knyttes an til samme tematikk, men her blir hovedsaken for Camus å ta et kardinaloppgjør med kommunismen og Stalinregimet, noe som påførte ham et opprivende brudd med Jean-Paul Sartre og det eksistens-filosofiske skolemiljø i Frankrike.

Albert Camus døde i en bilulykke 4. januar 1960. Paradoksalt nok hadde han tidligere omtalt denne dødsform som "den minst meningsfulle måte å dø på". Han ble funnet med knust hode i veikan-ten. Ved siden av fant man en dokument-mappe som inneholdt 144 håndskrevne sider, et utkast til romanen *Det første menneske* som senere ble fullført og utgitt av datteren Catherine (1995). Intensjonene har åpenbart vært å skrive en selvbiografi, hvor samtidig de mer lyse og livsbejaende trekk i Albert Camus' filosofi er sterkt fremtredende. Det dreier seg om

den samme absurde livsglede som kan anes allerede i *Myten om Sisyfos*: Midt i all håpløshet og meningsløshet formidles en urglede ved å være til, svømme i et silkemykt Middelhav, leve nakent og uforstilt under stjernehimmelen.

Denne bekjennelse til Middelhavsmen-neskets enkle gleder er en hyldest til det naturlige liv, til lyset, varmen og kjærlig-hetens spontane og livreddende kraft. Spørsmålet er bare hvilken tilgang nød-stedte menneskeskjebner idag har til naturlige livsopplevelser og til en ennå ikke pervertert uskyldstilstand. Vi har gjort oss så totalt avhengige av den tekno-logi som står til rådighet, at vi må begynne å stille noen alvorlige spørsmål om hva vi egentlig mener med å leve et naturlig liv eller, for den saks skyld, dø på en nat-URLig måte. Dette til tross, den tilstrebede naivisme som preger Albert Camus' *Pensée de Midi*, må ikke overskygge den bitende realisme som ligger til grunn for hans analyser av selvmordet. Her fremstår han som en original bidragsyter til en helt ny forståelse av selvmordet i et skarpt oppgjør med de tradisjonelle skoleoppfat-ninger fra førmodernistisk tid.

Den tradisjonelle oppfatning av selvmordet

Ett klassisk oppslagsverk fra skolemedi-sinens førmodernistiske fase var *Le grand Dictionnaire des sciences médicales*, som utkom i Paris 1821. Legen Henri Esquirol skrev her en artikkel under oppslagsordet *selvmord*, hvor følgende påstand fremsettes:

"Et folk hvor livet er blitt en skam og døden en byrde, hvor den offentlige moral, religionens læresetninger, ikke lenger har noen regulerende innflytelse på følelseslivet, et slikt folk vil betrakte døden som en sikker havn mot fysiske lidelser, mot emosjonelle smerter. Innen et slikt folk vil frekvensen av selvmord tilta."

20 år senere gjentar den samme lege disse synspunktene i sitt epokegjørende verk *Des maladies mentales*: Her understrekes det at mennesket trenger en moralsk autoritet, enten det er religionen eller samfunnet, en autoritet som omfatter noe mer enn enkeltmennesket, som motvekt mot fortvilelse, depresjon og selvmords-hypotese.

Émile Durkheim (1858–1917)

Disse tankene lå i tiden og dannet en slags etablert forståelseshorison for Émile Durkheims klassiker *Selv-mordet* (Paris 1897). Durkheims analyser bidro til en ytterli-

gere bekreftelse på teorien om at utviklingen av suicidal atferd er sterkt influert av de sosiale holdninger. I dette verket fremkaster Durkheim hypotesen om at visse offentlige tiltak for å forsterke prohibitive holdninger mot suicid kan ha en forebyggende effekt. Blant mulige effektive tiltak nevner Durkheim eksplisitt forbud mot regulær begravelse av vellykkede selvmordere, begrensning i sivile rettigheter for mislykkede selvmordere, f.eks. retten til å la seg velge til offentlige verv.

Émile Durkheim var den første som anvendte en sosiologisk analyse av selvmordet. Resultatet ble en teori om de fire typiske former for selvmord:

- Altruistiske selvmord** – samfunnet "krever" selvmordet utført, gitt visse forutsetninger;
- Egoistiske selvmord** – inntreffer når relasjonene til samfunnet blir for tynne. Mennesker uten familie- eller gruppetilhørighet tar sitt liv hyppigere;
- Anomiske selvmord** – inntreffer når båndene til samfunnet brått blir borte, f.eks. tap av jobb, tap av formue, tap av nære venner;
- Fatalistiske selvmord** – forekommer blant mennesker som er utsatt for sterk undertrykkelse, f.eks. hos slaver.

Her, som ellers, i den tradisjonelle tilnærmingen til å forklare selvmordet, er det hele tiden de sosiale forhold rundt enkeltmennesket som benyttes til å forklare samtlige selvmordstyper. I relativt liten grad blir det lagt vekt på individuelle valg og betydningen av at livet mister sin rasjonelle karakter.

Albert Camus' bidrag til en modernistisk oppfatning av selvmordet

Mot dette historiske bakteppe innfører modernismen en ny og langt mer individorientert forklaringsteori om selvmordet. I Albert Camus' verk *Myten om Sisyfos* radikaliseres selvmordet, samtidig som han langt på vei forkaster de tidligere forklaringer:

"Man har alltid behandlet selvmordet som et sosialt fenomen. For meg er det derimot her først og fremst spørsmål om forholdet mellom den individuelle tanke og selvmordet. En slik handling modnes i stillhet i sinnet på samme måte som et stort kunstverk. Individet er selv uvitende om det som foregår. Plutselig en aften skyter et menneske seg eller kaster seg i vannet. Man fortalte meg en dag om en gårdsbestyrer som hadde drept seg, at han hadde forandret seg så sterkt etter at han hadde mistet sin datter fem år tidligere, at denne opplevelsen hadde "undergravet ham". Man kunne ikke ønske seg et nøyaktigere uttrykk. Å begynne å tenke er det samme som å begynne å bli undergravet. Samfunnet har ikke stort med denne begynnelsen å gjøre. Ormen befinner seg i menneskets hjerte, det er der man må søke den. Man må følge og forstå dette dødelige spillet som fører fra klarhet over tilværelsen til flukt ut i mørket."

Dette sentrale avsnitt fra begynnelsen av verket *Myten om Sisyfos* representerer et historisk vendepunkt i forsøket på å forstå og forklare selvmordet. Det er på denne bakgrunn Albert Camus og etter ham, Jean-Paul Sartre, hevder at selvmordet er filosofiens hovedtema og må forstås i lys av livets meningsløshet:

"Å drepe seg er på en måte å komme med en bekjennelse, akkurat som i melodramaet. Det er å innrømme at man er overvunnet av livet eller at man ikke forstår det."

En slik måte å tilnærme seg selvmordet på, får store konsekvenser for det selvmordsforebyggende arbeid. Albert Camus' verk

Jean-Paul Sartre (1905–1980)

Myten om Sisyfos kan i seg selv langt på vei leses som en teori på hvorledes forebygging og hjelp til selvmordstruede mennesker kan skje ved hjelp av øvelser i å akseptere opplevelsen av å bli en fremmed i verden og å utholde livet som et meningsløst anliggende. Det er først i horisont av det håpløse at det gir mening å snakke om et håp. På samme måte understreker Camus betydningen av at det er først når livet mister sin karakter av å være selvsagt og forutsigbart, at spørsmålet om mening kan gløde opp lidenskapen i opprøret mot å gå til grunne:

"Det absurde finnes ikke i mennesket, og heller ikke i verden, men i det faktum at begge eksisterer. For øyeblikket er det absurde det eneste som forener dem."

Det er i denne erkjennelsen at mennesket kan treffe det eksistensielle valg, velge sin personlige skjebne, velge å bli en Sisyfos som i stadig tross fortsetter å rulle sin stein opp mot høydene, velge livsbyrden og i ett dermed vise seg som sin skjebnes overmann.

Samtlige verker av Camus, romaner, skuespill og essays, kretser om disse tre stikkord: *opprør – frihet – lidenskap*. Det finnes intet annet orienteringspunkt, ingen Gud, ingen idé om en metafysisk skjebne, intet selvoppretholdende kollektiv, intet annet enn enkeltmennesket konfrontert med ubehaget i å velge en eksistens uten garantistillelse. Filosofen Tarrou strever i romanen *Pesten* med å finne ut av om man kan være en helgen

uten Gud. Han spør legen Rieux: "Denne sterke vilje til å kjempe – hvor har De den fra?" Rieux svarer ham: "Fra omgangen med de elendige."

Albert Camus døde i en alder av 46 år. Ingen vet i hvilken retning forfatterskapet ville ha utviklet seg. Sannsynligheten taler for at han ville ha engasjert seg sterkere i arbeidet for internasjonale menneskerettigheter og kanskje derved åpne opp for en positiv samfunnstilnærming. Hans forfatterskap ble på mange måter en torso, hvor engasjementet utelukkende var rettet mot enkeltmennesker som sto i fare for å gå til grunne. Han skapte i sin diktning og filosofi en klangbunn for den nye tids krav på en anerkjennelse av hvert enkelt menneskes iboende verdighet, slik Verdenserklæringen om menneskerettigheter av 1948 lyder i det innledende åpningsparti.

Albert Camus så denne iboende verdighet uttrykt i den mytiske helt Sisyfos' håpløse virksomhet, som besto i å fortsette å rulle den samme stein opp mot høydene, til tross for at den stadig rullet ned igjen. I Sisyfos' ensomme valg viser hans iboende verdighet seg, og det er på dette grunnlag selvmordet overvinnes og blir uaktuelt. I *Myten om Sisyfos* lyder derfor de siste ord:

"Selve kampen for å nå høydene er tilstrekkelig til å fylle et menneskehjerte. Man må tro at Sisyfos er lykkelig."

Tore Frost er filosof og universitetslektor i filosofi ved Institutt for filosofi, Univ. i Oslo. Han har skrevet og utgitt en rekke bøker og studier innen humanistisk filosofi og åndshistorie, og også publisert flere artikler innen etikk og omsorgsfilosofi. Frost er medredaktør i tidsskriftet *Omsorg*: Nordisk tidsskrift for palliativ medisin. I de senere år har han holdt mange foredrag for fagfolk innen offentlig sektor, organisasjonsliv og næringsliv.